

Kvinnodräkten i Gärds härad.

Av *Signe Forsberg*.

Med stöd av boupptecknings- och sockenstämmoprotokoll från 1727—1850 samt undersökningar av bevarade dräktplagg och muntlig tradition har det möjliggjorts att få en god inblick i forna tiders dräktskick.

I trots av den nyare tidens utvecklingsskede på 1850—60-talen bi-behöll sig folkdräkten i Gärds åtminstone i vissa delar av häradet ända fram till 1880-talet. De gamle kunde inte förmås att avlägga fädernas dräkt, utan dessa buro sin svansatröja och sin blå naisdug, knuten i nacken, ända till döddagar.

Den högtidsdräkt, som bars av den förmögnare allmogekvinnan, var synnerligen dyrbar och praktfull. Livstycket bestod av kostbar sidenbrokad eller flöjel (sammet) och utsmyckningen utgjordes av idel "yppighetsvara" såsom silver- och guldgaloner, dito spetsar samt sammet- och sidenbårder av sådan beskaffenhet, att de kunde användas av 4—5 generationer. Icke mindre värdefulla voro de tillhörande silversmyckena, som släktens kvinnor bevarat sedan lång tid tillbaka och till vilka vi skola återkomma längre fram.

Kjol och livstycke.

Kjorteln, som också kallades skört, klocka eller knäppa, bestod av fyra våder och hade därför en anseelig vidd, som sammanhölls kring midjan medelst små, tätt efter varandra lagda fällor, fastsydda på linning. Framtill var kjolen slät och försedd med sprund, i vilket lomman av lärvt eller blångarnsväv hade tillsyttts. Det förekom stundom, att hälften eller trefjärdedelar av framvåden bestod av helt olika slags tyg. Ett blått vadmalsstycke kunde ibland vara iskarvat på en grön kjol e. d. Man var i forna tider sparsam, och detta tog sig ofta uttryck medelst inskränkningar av såväl tyg som övrig grannlåt. Så t. ex. doides framvåden alltid av det stora förklädet. Tröjor och livstycken kunde sakna bårder kring halsringningen på ryggen, eftersom denna täcktes av den nedhängande kluten.

Likaledes fanns ingen montering under äroringningen och bandpå-sättningen avknappades, där den var minst synlig på skörtet.

Högtidskjolorna voro nedtill prydda med en sammetsstå eller brukigt mönstrat sammet- eller sidenband, placeras cirka 5 cm. från kanten. Den kjoj, som användes under ytterkjolen, var även ulstofferad. Vid kyrkogång buro kvinnorna nämligen kjolen uppdragen över höfterna för att skydda den mot damm, och blev det bäst, slogs kjo-len helt enkelt upp över axlarna eller huvudet. Den fästes medelst en lång mässingsnål, försedd med kullhuvad.

Andra brukliga kjolar voro skinnklockan och pälsen. På den senare, som var gjord av lammskinn, färgades yttersidan svart och försågs nedikring med en 7 cm. bred stämning av röd vadmal. Under första hälften av 1800-talet huros röda skinnpälisar. Dessa kjolar voro egentligen vinterplagg, men icke för thy sågos de gamla uppträda i päls även under vårtiden.

Kjolarnas material utgjordes för högtidsdräkten av kläde, vidare av filt eller vadmal och i senare tid av verken. Färgen var grön, brun, blå eller svart. I undantagsfall var brukskjolen röd. Enl. bonpp-tekningsprotokoll efterlämnade en rusthållarehustru från Köpinge 1820: 1 rödt skjört med Border. Häradsdomare och Riksdagsmans-hustru från V. Wram 1820: 1 röd scharlakans kjortel med lif. Ännu tvänne dylika av finaste kläde stammade fr. Köpinge. Dessa båda kjolars öde är mig välbekant — de blevo överdrag till en hel stoppad möbel, varför man kan sluta sig till kjolarnas anseuiga vidd. En meddelare omtalar, hurusom en röd brukskjol från Södra Gälds för-sålades till en judisk uppköpare, som ej nöjde sig enbart med kjolen, utan pigans tjocka, blonda hårtlåta fick följa med på köpet. Dylika sannfärdiga historier om de gamla dräkterna, allmogeslivet och väv-naderna, skulle kunna anföras i mängd.

Grön och svart färg brukades allmänt till brukskjolar. Fig. 1 och 2 visar en ålderdomlig typ, av vilken mycket få plagg äro bevarade. Livkjolen har genom åren bibehållit sin utomordentligt vackra gröna färg och det rikt silveralonerade överlivet av dyrbart material be-fäster ytterligare gamla tiders goda smak och kvalitet.

Fig. 3 är en bruddräkt från Kyllingaröd med svart kjoj, rödblom-migt sidenlivstykke och röd list, vilken gått i arv i fem generationer. Efter nuvarande ägarens mormors mors död fördelades de olika dräkt-plaggen mellan sex av hennes döttrar. — Bröstspännena tillföllö äga-rinnans mormor, brudsärken och halslåset en annan dotter, livstycket

Fig. 1 o. 2. Bruddräkt från 1700-talet med grön Hvjöl. Ägare: Fröken Alexandra Hamilton, Ovesholm. Fig. 3. Bruddräkt som gått i arv i fem släktled. Ägare: Fröken Gertrud Olsson, Gringelstad.

och listen en tredje, khuten och förklädet en fjärde o. s. v. Efter en lång följd av år har bruddräkten nu i sin helliget genom arv återbördats till en yngre medlem av släkten, Gertrud Olsson i Gringelstad, som lagt på minnet sin mormors ord "att väl akta och värda dräkten."

Den sista, som använt ifrågavarande bruddräkt, var Anna Olsdotter, syster till gamle häradssdomare Nils Olsson i Kyllingaröd. Det berättas, att Carl XV vid ett besök på Vittskövle dansat med Anna Jon Arvidsson i Borråkra, som jämte sin man voro inbjudna. Det var sista gången denna bruddräkt bars.

Ljusblå kjolar förekomma även. Följande utdrag ur bouppteckningar må här anföras: 1 ljusblå fäta knäppa (V. Vram 1820), 1 ljusblå verkens kjortel (Vittskövle 1840), 1 ljusblå värkens knäppa (Asum 1841), 1 ljusblå bordat knäppa (Eberöd 1842).

Varje kvinna var ägare till en eller flera kjolar av olika kalörer, särskilt var grönt och brunt dominerande färger på 1700-talet. Så upplager t. ex. en bouppteckning från Djurröd 1784: 1 grönt klädes skiört med grönt blommigt öfverrif och 6 par silfvermaljor uti, 1 blått

fyll skiört med sattins öfverlif, 1 svarl vallmars skiört med brunt öfverlif, 1 gammalt brunt skiört, 1 blå vallmars knäppa, 1 svarl dila.

De äldsta s. k. livkjolarna hade överliv sammanhängande med kjorteln (fig. 1 o. 2) och dessa liv voro försedda med 4-6 par snörmaljor. Det förnämsta högtidsplagget, klädeskörtet, hade låta, skarpa, omsorgsfullt lagda veck (fig. 2). Senare buros till knäpporna lösa livstycken, synnerligen rikt handbesatta (fig. 3 o. 4). Snittet varierade vad ryggsömmarna beträffade. På den äldre skärningen voro höga ryggsömmar gående i vinkel. En annan typ hade mittsöm jämte rundade svängda sidosömmar eller ock var mittsömmen avsluten och de rundade ryggsömmarnas löpte endast med $1\frac{1}{2}$ cm. mellanrum. Det fanns t. o. m. sådana liv, där ryggsömmen helt saknades och ryggen var skuren i ett stycke. Ryggsömmarna avslutades med små skörtflikar. Livstyckets främre kantar voro raka upp till halsen. Material såväl som utsmyckning omväxlade. Det utgjordes av kläde, vadmal och fyll i grön, röd, blå och brun blommig sidenbrokad med flerfärgat mönster, småmönstrat halv siden, flöjel, münstrad, gläddad yllelamast o. s. v. Kantningen bestod av mönstervävda sammets- och sidenbårder. Sammetsmonteringen kunde också skäras ut i stjärn- och rutmönster, där livstyckets gröna vadmal lyste igenom. På högtidslivstycket syddes dessutom blomsterrankor i schattérsöm innanför bårderna. Sömmarna kunde markeras med förnämliga silver- eller guldgaloner och glitterspetsar (fig. 1 o. 2). Livstyckets nedre kant var ofta fodrad i avvikande färg, vilket kom till synes i skörtveckan (fig. 4). Det var ej underligt, att livets utstoffering särskilt påkostades, enär yttertröjan oftast bars öppen över bröstet.

Stickade tröjor, s. k. spelttröjor, som voro mycket allmänna i en del av Skånes häradar, förekommo endast sporadiskt i Gärds under 1840-talet. Dylika av blå färg ha bl. a. påträffats i Maglehem, N. Lökaröd, Skottfälljunga och Asara.

Yttertröjan,

ett klädsamt plagg, hade framtill raka, parallellt gående kanter. Ryggsömmarna löpte så gott som jämsides med litet mellanrum och gingo därefter i vinkel, varvid tvärsömmarna ej gingo högre än på halva ryggstycket. Tröjan var försedd med ett två tum brett skört med i ryggen insatta två spetsiga kilar, som bildade "svans", därav namnet svansalröja. I skörtets båda sidor satt ännu en dylik kil och framtill avslutades det med ett par framskjutande spetsar. Tröjan

Fig. 4. Grönt livstykke med skörtflikar. Fig. 5. Svansatröja från senare tid. Ägare: Fröken Alexandra Hamilton, Ovesholm. Fig. 6. Kvinna från Köpinge, som delvis följt den nya moderiktningen på 1870-talet. Fotot äges av förf.

hade ståndkrage, försedd med hakurringning. Ärmarna voro släta med tvär bandpåsättning vid handleden. Utstofferingen varierade i övrigt efter råd och lägenhet. Ytterkanterna voro sammetskantade och innanför löpte en roserad sammetsbård. Dessa finare högtidströjor kallades också bordatröjor. Enl. bouppteckning från Lyngsjö 1850 efterlämnade en hustru "1 svart bordatröja, 2 blå dito".

En intressant och vacker kvinnotröja, som skiljde sig avsevärt från ovan beskrivna, var förfärdigad av krapprött sämskat skinn och hade mönsterstickad ståndkrage av grön vadmal. Ärmarna voro nedtill prydda med sidenbårder och gröna vadmalskanter i likhet med kragen. På tröjans båda framkanter löpte trenne stickningar. De båda svängda ryggsömmarna avslutades med skörteveck.

En yngre typ av tröjor kändes igen på, att ärmarna upptill voro rynkade som en puffärm och hade rundade ryggsömmar.

När den nya moderiktningen började följas, syddes tröjorna med svängda ryggs- och sidosömmar, som bildade breda, dubbla skörteveck

i ryggen. Tröjorna gingo framtill i snibb och försågos med fjädrar eller ben (fig. 5). Ärmarna voro upptill mycket vida och lades i t. ex. 10 st. efter varandra liggande 22 cm. långa veck, som fasthölls medst tvärslickningar och smala tvärgående sidenband. Vecken kunde också placeras gruppvis. Vid handleden var ärmen snäv och försedd med sprund.

Förklädet

utgjorde en viktig detalj av dräkten, som aldrig saknades. Det var i äldre tider förfärdigat av rask, ett glättat ylleyg i färgerna grönt och blått, ylle- och blångarnsväv, lärvt och sockerduk. Det helvita förklädet användes för sorg- och högtidsbruk. I förstnämnda fall var det förselt med bred fall ibland gående nästan upp till hinningen, i senare fall prytt med synad och knypplad spets. Bouppteckningarna upptaga mestadels randiga förkläden i blått eller rött eller ock blå- och rödrandiga (fig. 4 o. 5). De i vardagslag använda blångarns- och hampelärvtförklädena voro hart när outslitliga och det behövdes också ett starkt skydd under det tunga arbete, kvinnorna fordomdags voro sysselsatta med. Förklädena syddes raka, långa och mycket vida, så att de nästan omslöt figuren och knötes i lyckor med konstvävda band, vilka gingo en extra gång omkring midjan. Under sista hälften av 1800-talet utbyttes de stora helgdagsförklädena efter hand mot släta eller mönstrade sidenförkläden (fig. 6).

Fig. 7. Detalj av kluthand med vitbroderi och tyllbottnar. Ägare: Förf.

Klutan.

Den gifta kvinnans huvudbonad var klutan. En välbärgad hustru var ägare till en mångfald klutar. Jag har i min ägo ett bouppteckningsprotokoll från Åsumtorp 1828, där en förmögen riksdagsmansänka efterlämnade 30 st. helklutar och 31 st. halvklutar.

Högtidskluten, en hängbandsklut, var en förmämlig huvudbonad, rikt broderad och med tyllinfällningar såväl på de breda bandändarna (fig. 7), som på den ena hörnstubben, vilken hängde nedåt ryggen. Den fyrkantiga kluten lades i trekant och bands vanligen på en rund valk. Banden knötes

i tvänne lyckor på hjässan med bandändarna nedhängande åt sidorna, så att de nästan inramade ansiktet, till skillnad från Albokluten, där banden hade en anseelig längd och stodo rakt ut från huvudet. Materialet bestod av sockerduk eller fin lärvi.

Halvkluten var en enklare klut avsedd för vardagsbruk och saknade de hängande banden.

Huvudkläde eller naidug,

som den blå bomullsduken med röd bård kallades, knöts i nacken (fig. 5) och efterträdades av schaletten, som däremot knöts under bakan.

Huvudborða eller huvudla

var som namnet antyder en bård, som gick runt huvudet och mer eller mindre rikt utstyrd. Detta huvudla kunde till och med vara besatt med löv och busklor upptill 19 st. En dylik huvudprydnad var förbehållen de ogilla och bars som ett bevis på ärbärlighet. Från Köpinge 1820 omnämnes 1 Hufvudlad och från Hoby 1847 i dito.

Låsten,

som var ett livband, hörde även den till utstyrelsen och begagnades vid högtidliga tillfällen. Den förfärdigades av siden, kläde, vadmal eller brickhandsvävad. Så efterlämnade t. ex. en undantagskvinna från Djurröd, död 1785 "2 röda klädeslister, 3 röda brickelister". I en annan bouppteckning efter en inhysesänka från Gaddaröd 1846 upptages "5 st. röda klädeslister".

Brudlisten (fig. 1, 3 och 8) ett utsökt arbete med sina på det vita förklädet vid högra sidan nedhängande bandändar, prydda med guld- och silverspetsar, dito galoner och fransar samt rika silkebroderier, försedda med ägarinnans initialer och årtal, saknades sällan. En brudlist från Gärds, som väsentligt skilde sig från de övriga i sömnadsteknik, hade på bandändan en krans, sydd i små korsstyg, bärande årtalet 1838, därovanför en mindre medaljong med tvänne turturduvor, likaledes sydda i korsstyg och avslutades med ett av guldgaloner broderat hjärta.

Fig. 8. a) Brudlist av rött siden med guldspetsar. b) Dito av röd vadmal med guldspets och svart sammet. Ägare: Pörf.

Handklädet,

ell annat förekommande högtidsplagg, användes också till förningsduk (fig. 9). Denna bestod av en fyrkantig linneduk, som placerades i ena sidan utåpå förklädet och under listan med hörnen nedhängande.

Fig. 9. Förningsduk med olika hörmotiv i udskår och rätlinjig plattsöm. Ägare: Förl.

De mest utarbetade förseddes med enastående vackra broderier i udskår och plattsöm, olika för varje hörn. De enklaste hade endast en bred bård, löpande runt omkring duken, som i övrigt var spetskantad.

Brudhandskar eller vantar

buros även som synlig prydnad likaledes instuckna under listan. Dessa voro utomordentligt vackert utarbetade med silkebroderier och av sämskat skinn i t. ex. kruckelblå färg och vid handleden försedda med uttaggade uddar och veck.

Påsvantar av vadmal, broderade och inuti skinnfodrade, användes vintertid. Konststickade fingervantar av vitt bomullsgarn nyttjades vid kyrkobesök under sommaren.

Fig. 10. Rynkesärk. Ägare: Förl.

Särk och oppblöd, rynkesärken,

(fig. 10), bestod av en överdel, kallad oppblöd, och en nersdel vid som en kjol och tätt rynkad till oppblöden. Denna kunde vara mycket fint utarbetad med synad på båda framstyckena vid var sida om det långa sprundet. Dessutom voro krage, axelstycken och ärmtinning-

ar också vackert utsmyckade med konstrynknningar o. d. Vid sommartid, då yttertröjan saknades, kommo särkärmarna mera till sin rätt och särskilt vid gillen och julastuor brukade man jämföra, vem som hade finast ärmlin. Vi ena sidan om bröstsprundet syntes ofta ägarinnans bomärke eller initialer.

Nerdelen syddes av grövre linnekvaliteter, såsom hampelärvt, blångarn eller skäktefallsväv. I sistnämnda fall utgjorde de en verklig plåga för dess bärare, innan linnet var så pass slitet, att linskävorna försvunnit. Höstasärken med sin list om livet var enda beklädnaden under de varma höstadagarna. Lösa oppblöder och sådana med vida ärmor, som ej voro tillrynkade vid handleden, användes desslikes. När rak särk begagnades, pådrogs en oppblöd till hälgdagsbruk.

Nattkappa eller halskläde,

oftast förfärdigad av sockerduk, var en lös krage, fastsydd vid ett bröst- och ryggstycke. Kvinnorna voro enl. bouppteckningarna ägare till $\frac{1}{2}$ dussin sådana samt 6 par lärvtsärmar, en halvkort lösärm, tillrynkad en linning.

Fotbeklädnaden,

(fig. 11), utgjordes av läderskor, kängor, tofflor och träskor. En skomodell hade bred tå, låg klack med uringat överläder, prytt med en bit uttaggat rött saffianskinn samt kulörta silkeband knutna i flera lyckor. Tofflor användes av ungdomen vid dansgillen och söndags- eller kyrkträskorna smyckades med utskärningar och hade dessutom vackert pringlade mässingsgjordar. Träskor med stoppade skinnputor tillhörde ett senare tidsskede.

Fig. 11. Gilleskor. — Träskor.

Strumporna

voro av mellanblå eller svart färg. Getragg begagnades mycket till strumpor och sockar under den kalla årstiden. En tid i slutet av 1800-talet användes ofta annilinfärgade strumpor. Dessa gingo ej högre än till knäna och höllos uppe av håsebonn, flätade av mångfärgat ullgarn, som knötos på ett särskilt sätt nedanför knäet.

Ytterplagg.

Vid resor användes även av kvinnor en s. k. kapprock, också kallad kolt. Ebl. muntlig tradition var koltan en vid slängkappa, hoprynkad i halsen, där den tillknäpptes med silverhakar. Materialet utgjordes av mörkblå vadmal. Blå kapprock omnämnes i bouppteckning från Eversöd 1840, Sönnarslöv 1841; en blå vadmalskolt från Vittskövle 1840.

Dräktsilver.

Dräktsmyckena representerade en god del av bondens förmögenhet och till det dyrbaraste av dem alla räknades brudbälten. Mycket få sådana äro bevarade. Icke för thy påträffas en och annan gång enstaka smycken, som hava tillhört dylika bälten. Dessa hade en nedhängande banddel av rött kläde eller vadmal, rikt besatta med dels fyrkantiga dels runda förgyllda silverbucklor eller filigranplattor t. o. m. flera i bredd. Överst fästes silverbälten med ett större dyrbart spänne och nederst satt en praktfull sko med kulörta glasflusser och hängande sirator liknande halslåset.

Det är av stort intresse erfaras, att icke så få gårdssingar varit ägare till de kosbara silverbältena. Enl. bouppteckningarne efterlämnades ett dylikt av en åboänka i Eversöd 1739, efter en häradsdomare i Skopperslöv 1740 "1 bälte af 15 st. 4kantiga pucclor och 2 små förgyllda Knappar". Dylika ting ha även funnits i Maglehem 1750 och i Juleboda 1783. Så sent som 1840 fanns ett bälte hos en åboänka i Lyngby och 1841 omtalas, att en rusthållare från V. Vram i livstiden skänkt ett silverbälte till dottern Karna.

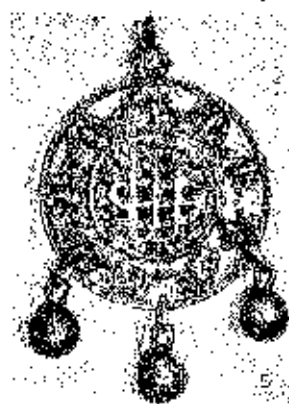

Fig. 12. Sällakors med tre hängkulor. Ägare: Förf.

Striglakorsen eller brudakorsen

men sin tunga gedigna länk var av ålderdomlig form. Den yngre typen hade större dimension och var besatt med kulörta stonar. Andra brukliga kors i Gärds var såttakorsen, (fig. 12), varav ett eller flera fanns så godt som i varje bergel hem. De hade rund form och var tillverkat av tunn, genombruten silverplåt med hängande löv.

Penningakorset

bestod av ett mynt eller en medalj, ofta av utländskt ursprung prydd med hängsira-ter i olika form. Från Sön-narslöv 1738 omnämnes "1 liten penning, som Adam och Eva står på".

Halslåset eller låskättingen

var ett rektangulärformat filigransmycke, besatt med kulörta glasprismer. Det knäpptes med tunna silver-kedjor, som gingo runt halsen.

Silverhäktor

till ett antal av 7 par voro lypiska för Gårds och sutto mitt emot varandra på trö-jans framkanter (fig. 13). Antingen användes de enbart som dekoration eller också tillknäpptes de med mornor.

I övrigt buros större bröst-bucklor med eller utan stenar (fig. 14) och sutto dessa par-vis på tröjan, maljor för överlivet samt krag- och ärmknappar. Ravhjärtan an-vändes mycket, enär bärnsten fanns tillgänglig i kustsock-nen Maglehem.

Det gamla dräktsilvret an-vändes knappast längre än till mitten av 1800-talet, då det bortbyttes mot bågare och skedar. Förmögenheten kom mera till synes på detta sätt, än om smyckena förva-rades i kisteläddikan.

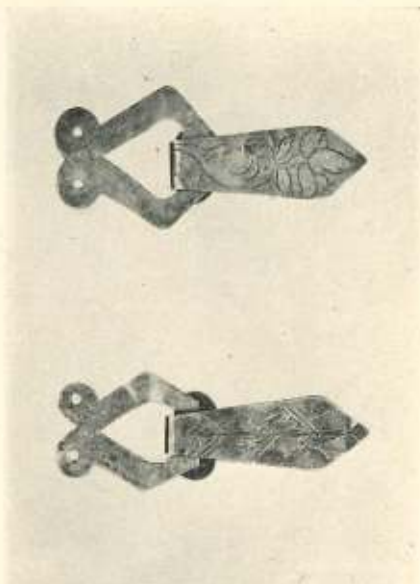

Fig. 13. Två olika silverhakor med mornor. Ägare: Nord. Muséet.

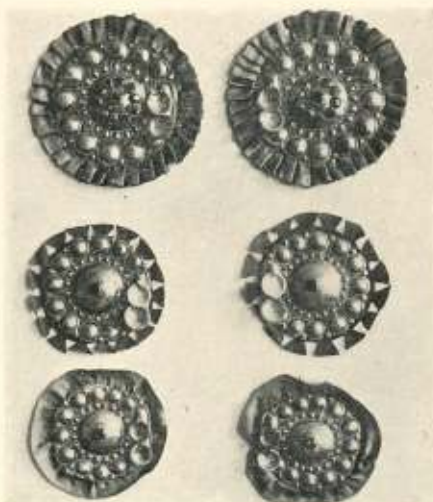

Fig. 14. Tre par förgyllda tröjspannen med skålformiga löv. De översta silver-bucklorna äro besatta med vardera 11 röda glasflusser. Smyckena sitta på underlag av rött veckat siden och uttaggat kläde. Ägare: Förf.